Graiul din comuna Gîrda de Sus, judeţul Alba

DE

Sorin GUIA

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi

Localitatea Gîrda de Sus este situată pe cursul superior al Arieşului Mare, în inima Munţilor Apuseni, la poalele Bihariei, culmea cea mai înaltă din Carpaţii Occidentali. Denumirea localităţii vine de la unele casacade naturale, denumite local „gîrde”, formate din trunchiurile copacilor doborîţi de vînt şi a bolovanilor adunaţi după ei.

Recunoscută pentru tradiţiile şi obiceiurile locale, pentru conservarea pînă nu demult a unor fenomene lingvistice sporadice în spaţiul lingvistic românesc, localitatea Gîrda de Sus impresionează pe turistul venit sa-i descopere liniştea şi frumuseţile colinelor. Dintre tradiţii şi obiceiuri, amintim ritualul preparării Sfintelor Paşte din săptamîna patimilor, care se iau de către credincioşi pe nemîncate, timp de trei zile după sărbătoarea Învierii Domnului, şi obiceiul de a împodobi un mieluţ în straie de sărbătoare şi de a-i da drumul să umble în biserică la slujba de Înviere.

Pentru descrierea particularităţilor fonetice şi lexicale specifice comunei Gîrda de Sus au fost anchetaţi 19 subiecţi vorbitori din şase cătune (Gîrda centru, Buharia – fostă Iarba Rea, Dobreşti, Fluţăreşti, Gheţari, Hănăşeşti), de vîrste şi categorii sociale diferite. Au fost selectate 75 de întrebări din *NALR pe regiuni* şi au fost realizate, în funcţie de subiectul anchetat, cîteva dialoguri pe teme adaptate în funcţie de situaţia de comunicare.

Vom prezenta cîteva aspecte fonetice şi lexicale specifice localităţii anchetate, care rezultă în urma transcrierii fonetice şi sistematizării materialului lingvistic.

I. Fapte de natură fonetică

1. Vocalismul

a) prin asimilaţie regresivă se manifestă tendinţa de deschidere a lui *ă* protonic la *a* (situaţie în care vocala tonică este *a*): *claditúră*[1], *galiátâ* (C, D, K, T)[2], *malái* (K, M, O, P, T), *mamalígă* (F, J), *maritátă* (A), *harmasári*,

[1] Toţi subiecţii vorbitori au oferit explicaţii privind terminologia şi tehnica facerii fînului, dar şi diferenţele între *cláie* şi *claditúră*.

[2] La întrebarea *Cum îi spui vasului de tablă cu care scoţi apa din fîntînă?*, pe lîngă *galiátâ*, întîlnim şi *găliátâ* la subiecţii G (b, 12 ani), H (f, 82 de ani, 6 clase), I (f, 39 de ani, 10 clase), J (f, 60 de ani, fostă învăţătoare), M (f, 17 ani, 10 clase).

BDD-A1624 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:02:02 UTC)

pacát (C), *pacurári* (C, D, E, H, K), *primavára* (C); fenomenul trecererii lui *ă* protonic la *a* fost notat şi în cazurile cînd accentul cade asupra altei vocale, cînd explicarea fenomenului este mai anevoioasă: *batrîn*, *batrînă*[3] (A), *carbúni* (L), *colindatori* (A), *înţcapaţînáţi* (C), *matúşă* (D, F, J, K, M, T), *matuşói* (I, J, T), *padúria* (C), *pamînt* (L), *parínţi* (B), *sacúria* (E), *sanatós* (A), *tarîţă* (C, E) [4]. Fenomenul cunoaşte o frecvenţă destul de mare în Ţara Moţilor (la fel ca în Bucovina), însă, sporadic, a fost înregistrat în toate graiurile dacoromâne[5];

b) în cîteva situaţii, în poziţie protonică, *a* neaccentuat trece la *ă* [6]: (înţcărcám) *băscúlį*, (sâ) *măi* (sk'ímbâ) (B, b, 69 de ani, 8 clase), *şắptį* (însă acelaşi subiect, C, b, 71 de ani, pronunţă *şáşe*).

c) vocalele *-e* şi *-ă* neaccentuate tind să se închidă la *į*, respectiv *ă*, fenomen mai puţin consecvent faţă de cel similar din Moldova sau Maramureş: *ceriálį* (C), *láptį* (B), *pún'į* (P), *claditúră*, *galiátâ* (C, D, K, T), *mamalígă* (F, J), *maritátă* (A), *bătrînă* (G, I), *pălínçă* (M);

d) monoftongarea diftongului *oa* (de fapt se pronunţă *ua*) la *ó* (fenomen ce se datorează labializării lui *a* şi dispariţiei elementului semivocalic): *culór'ĕ* (O), *fórt'e* (I), *tót'e* (I), *frumóse* (S), *góbă* (E), *grósă* (D), *covóră* (A, K), *póť'e*, *piĉóre* (*d'e porc*) (I), *pirón'e* (I, T), pro*sópelę* (A), (*să se*) *róje* (*la Dumn'ezắu*) (S), *móre* (H), *să-l omóră* (L);

---

[3] La întrebarea *Cum îi spui unei femei care a trecut de 70 de ani?*, subiecţii C (b, 71 de ani), F (b, 77 de ani), J (f, 60 de ani, fostă învăţătoare), K (f, 79 de ani, 8 clase), L (b, 86 de ani, 4 clase), T (b, 55 de ani, 9 clase) au răspuns *batrînă*, în timp ce subiecţii G (b, 12 ani), I (f, 39 de ani, 10 clase) pronunţă fără deschiderea vocalei *ă*, *bătrînă*.

[4] Distincţia dintre cele două tipuri (*barbát* şi *batrîn*) a fost făcută de I. Iordan în studiul *Un fenomen fonetic românesc dialectal:* ***ă*** *neaccentuat* > ***a***, în „Revista filologică", 1, 1927, p. 117-154 (Iordan crede că tipul *batrîn* s-ar explica prin influenţe străine), R. Todoran, în studiul *Despre un fenomen fonetic românesc dialectal:* ***ă*** *protonic* > ***a***, în SCL, V, p. 63 şi urm., Al Graur, în *Cu privire la* ***ă*** > ***a*** *în româneşte*, în SCL, IX, nr. 2, p. 263-264, S. Dumistrăcel, *Influenţa limbii literare asupra graiurlor dacoromâne. Fonetica neologismului*, Bucureşti, 1978, p. 169-171 (în unele arii fenomenul se poate extinde şi la termeni din fondul neologic). În textele din secolul al XVI-lea, fenomenul apare cu deosebire în zonele unde se vorbeau graiuri de tip nordic.

[5] Întîlnim, chiar la acelaşi subiect vorbitor atît forme cu deschiderea lui ***ă*** protonic la ***a***, cît şi fără conservarea fonetismului menţionat: *plăcút*, *răzbuói* (B, b, 60 de ani, 8 clase), *părínt'ele* (I, f, 41 de ani), *sănătátia* (J), *pălínçă*, *prăjitúri* (M, f, 17 ani, 10 clase).

[6] În trecut, fenomenul era răspîndit în toate graiurile dacoromâne (vezi I. Gheţie, *Introducere în dialectologia istorică românească*, Bucureşti, 1994, p. 70), apărînd şi astăzi în unele graiuri.

BDD-A1624 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:02:02 UTC)

e) cînd în cealaltă silabă există un alt *e*, vocala deschisă *ę* corespunde unui *é* din limba literară sau din graiurile munteneşti: *fę́ťe(i)* (N), *lę́mn'e* (D, N), *u̯ospę́ţę* (C), *vę́ď'e*[7]; fenomenul se produce şi în cîteva situaţii cînd vocala accentuată *e* se deschinde necondiţionata de existenţa unei vocale similare în silaba următoare: *to□ fę́lu* (I), *cot'ę́ţ* (C, D, F, M, N, O), *curę́k'*(J, T), *moję́r* (J, T);

f) diftongul *e̯a* final accentuat se monoftonghează la *ę́*[8]: *(cum să) nimerę́* (A), (cum îţi) *vinę́* (la gură) (A);

g) se conservă *e* accentuat etimologic în *crepái̯* îm□ pátru (lat. *crepo*, -*are*) (C), *n'emn'ica* (lat. *ne mica*) (F);

h) se păstrează *u* final afonic şi asilabic: *becu̯* (F), *blidu̯* (E), *corbácu̯* (E, F, K), *curík'u̯* (H), *cracúnu̯* (E), *u̯úŋ'k'u̯* (C, E), *pluguşóru̯* (D), *tolcę́ru̯* (T)[9], *zắru̯* (J, L, M, T), *zbícu̯* (O); *zídu̯* (O)[10];

i) sincoparea vocalelor posterioare labiale *o* şi *u* în *acló* (sub. B, b, 69 de ani, 8 clase), *îŋcló* (E, f, 76 de ani, fără studii)[11], respectiv *(să) u̯úscă* (sub. C, b., 71 de ani, 8 clase);

j) sincoparea vocalei anterioare *i* nu s-a produs în *dirépt* (B, b., 69 de ani, 8 clase), înregistrîndu-se o formă lexicală apropiată de etimom;

k) după consoanele *s*, *z*, *ţ* şi mai puţin după prepalatalele *ş*, *j*, vocalele anterioare *e* şi *i* se velarizează, urmare a durificării consoanelor care le precedă: *bisắrică* (D, I, K, M), *u̯ásîlį* (A), *zîc* (E), *trezît* (E), *Dumn'ezắu̯* (A, L, S), *zắce* (L), *zîu̯a* (O), *cîrnáţ* (E), *tắţ* (L), *parę́ţ* (S); nu se produce decît sporadic velarizarea vocalelor anterioare după constrictivele prepalatale *ş* şi *j*: *víşînį* (E, f, 76 de ani, fără studii şi O, 70 de ani, 4 clase), *prajît* (F, b, 77 de ani, fără studii).

---

[7] Fenomenul constituie un arhaism, un stadiu intermediar între diftongul *e̯a* şi actualul *é* din limba standard: *fę̯ate* > *fęte* > *féte*.

[8] Fenomenul este întîlnit încă din secolul al XVI-lea în textele scrise în graiuri de tip nordic.

[9] La întrebarea *Ce pui în gura sticlei ca să poţi turna ceva cu ea?*, doar subiectul T (b, 55 de ani, 9 clase) conservă fonetismul arhaic menţionat (*tolcę́ru̯*), ceilalţi pronunţînd fie *tolcę́rį*, cu *i* final, redus, afonizat la singular (C, D, E, F, G, K, O, P) şi doar cîţiva preferă forma literară *pîlniu̯e* (G, b, 12 ani şi L, b, 86 de ani, care răspunde cu ambele variante: *pîlniu̯e*, *tolcę́r*).

[10] Subiectul O, f, 70 de ani, 4 clase este singurul care răspunde *zídu̯* la întrebarea *Cum spui la încăperea de sub casă în care ţii murăturile, vinul?*, ceilalţi preferînd forme precum *pímniţă* (C, D, E, F, H, J) sau *pívniţă* (G, I, J, K, L, P, T) sau *becî* (I, , f, 41 de ani, K, f, 79 de ani, M, f, 17 ani).

[11] Are loc sincoparea vocalei *o* de după velară şi mutarea accentului pe silaba următoare.

BDD-A1624 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:02:02 UTC)

2. Consonantismul

Analiza fonetismelor consonantice comune graiului din Vicovu de Jos a scos în evidenţă următoarele fenomene:

a) nici unul dintre subiecţii anchetaţi nu conservă fonetismul arhaic *ḑ*: *Dumn'ezău̯* (A, L, S), *zîu̯ua* (O). La întrebarea *Ce rămîne din lapte după ce s-a ales caşul?* toţi subiecţii răspund *zăr*;

b) nici fonetismul arhaic *ẑ* nu este bine reprezentat în graiul anchetat, preferîndu-se fonetismul literar *j*: *jos* (C), *joi̯* (J, S), *joc* (M, P, S), *juca* (K), *juníŋcă* (I, J, K, N, P, T). Doar subiecţii C (b, 71 de ani, 8 clase), D (f, 65 de ani, 4 clase), G (b, 12 ani) răspund *ẑuníŋcă* la întrebarea *Cum îi ziceţi la o viţea de 2-3 ani?*, iar subiecţii L (b, 86 de ani, 4 clase) şi O (f, 70 de ani, 4 clase) răspund *ĝuníŋcă*;

c) consoana africată alveolo-palatală surdă *ĉ* se păstrează ca în limba literară şi ca în graiurile de tip sudic, nealterindu-se prin durificare, ca în Maramureş, sau prin pierderea elementului oclusiv, ca în Moldova sau Banat: *atúńĉa* (C), *beĉ* (F, I, K, L, M, O, P), *ĉi̯éntru* (J), *ĉeri̯álį* (C), *ĉergă* (I), *ĉobán*[12], *ĉorápk'*(E), *cóĉină* (E, T), *corbáĉ*, *faĉém* (F), *fiĉóri̯* (T), *piĉóĉ*, *piĉǫ́re* (I), *raĉitúri̯* (D), *ŕ́ĉe* (I), *rugaĉún'e* (D), *tolĉér(į)*[13], *zăĉe* (L). Doar la un singur subiect (E, f, 76 de ani, fără studii) întîlnim forme precum *faśám*, cu africata alterată ca în Banat sau *pk'iśu̯ári̯*, deşi pronunţase *ĉorápk'* (*ĉorápk'i din pk'iśu̯ári̯*);

d) în ceea ce priveşte sonora *ĝ*, remarcăm atît forme cu africata nealterată, cît şi forme cu africata fricativizată. În general, subiecţii mai tineri sau cu studii medii preferă rostirile cu africata nealterată (*mérĝem*, *míńĝa* – sub. G, b, 12 ani; *ĉerĝ*, *sparĝ (brazdele)* – sub. I, f, 41 de ani, 10 clase; *ĝínere* – sub J, f, 60 de ani, fostă învăţătoare), în timp ce subiecţii cu vîrstă înaintată ori mai puţin instruiţi fricativizează pe *ĝ* la *j*: *mérjim (şi̯ la padúri̯ şi̯ la bisérică)* (sub. A, f, 64 de ani, 8 clase); *merje̯ám (pe acló)*, *(să-i pu̯átă) culéje*, *spárjem (brazda)* (sub. C, b, 71 de ani, 8 clase); *jémeni̯* (sub. D, f, 65 de ani, 4 clase); *(să nu se) báje (apa)* (sub. F, b, 77 de ani, fără studii); *jem (d'e prún'e)* (sub. K, f, 79 de ani, 8 clase); m*érjem* (sub. O, f, 70 de ani, 4 clase); *creŋji̯ (dį brad)* (sub. L, b, 86 de ani, 4 clase). Intersant este modul în

[12] Nici un subiect vorbitor nu fricativizează africata prepalatală *ĉ* în răspunsurile la întrebarea *Cum îi zici la cel care păzeşte oile*.

[13] La întrebarea *Ce pui în gura sticlei ca să poţi turna ceva cu ea?* toţi subiecţii răspund *tolĉér(į)*, fie ca formă unică, fie în paralel cu varianta literară *pîlniu̯e*.

BDD-A1624 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:02:02 UTC)

care se face achiziția materialului lingvistic la o fetiță de şase ani, care locuieşte cu bunicul şi cu străbunica (sub. R, b, 63 de ani, 4 clase şi S, f, 90 de ani, fără studii); aceasta alterează africata prepalatală: *fujím (după ele)* (sub. P, f, 6 ani); de altfel, şi alte aspecte fonetice şi lexicale regionale vor fi semnalate în vorbirea ei. În cîteva situații, fonetismul literar coexistă cu cel regional la aceiaşi subiecți: *dǫ́gele*, respectiv *(să nu) báje (apa)* (sub. F, b, 77 de ani, fără studii); *să u̯úňge*, respectiv *să u̯úɲje*, *se strîɲɟéau̯* (sub. N, f, 39 de ani, 10 clase);

e) palatalizarea consoanelor dentale *t*, *d*, *n* (parțial şi *l*, *r*) urmate de (semi)vocale palatale este un fenomen cunoscut graiului cercetat: *bucáťe* (I), *coťéț*, *fi̯érťe* (N), *fǫ́rťe (mult)* (A), *împrăştii̯áťe* (O), *múnťe* (O), *(ďi) tǫ́ťe* (S), *víťe* (I); *depínďe* (M), *ďe (porc)* (I), *vę́ďe* (); *Dumn'ezău̯* (A, L), *cárn'e* (A), *bún'e* (D), *lę́mn'e* (D, E, N), *vín'e* (N), *pon'ę́l'ị* (*covǫ́ră*) (O); *culǫ́r'e* (O); *pon'ę́l'ị* (O);

f) dentala *t* se moaie, modificîndu-şi şi modul de articulare; în acest sens, s-au înregistrat atît fonetismul africatizat în stadiu final (*şcíu̯* - sub. E, f, 76 de ani, fără şcoală; *vu̯orbéşcе* – sub. P, f, 6 ani), cît şi fonetismul intermediar între oclusiva dentală şi africata prepalatală: *condiméntcе*, *coseę́şcị* (pentru *coséşte*) – sub. I, f, 41 de ani, 10 clase; (*măi̯*) *dipártcе*, (*mai̯*) *múltcе*, (*în zîu̯a ďi*) *Páştc* – sub. O, f, 70 de ani, 4 clase [14];

g) palatalizarea labialelor nu este un fenomen consecvent în graiul cercetat (aşa cum se întîmplă în Moldova şi Bucovina[15]), avînd un caracter fluctuant: alături de forme cu labialele palatalizate în diferite stadii, apar mai des formele cu bilabialele *p*, *b*, *m* şi labiodentalele *f* şi *v* nealterate.

În ceea ce priveşte bilabiala surdă *p*, întîlnim atît forma arhaică (în stadiu intermediar) de palatalizare, cu păstrarea labialei (*împk'édicâ*[16]; *cu̯opk'i̯i*,

[14] La acelaşi subiect, O (f, 70 de ani, 4 clase), întîlnim atît fonetisme intermediare între oclusiva dentală şi africata prepalatală, cît şi muierea dentralei t fără modoficarea modului de articulare (*împrăştiiąťe*).

[15] Vezi, pentru o prezentare detaliată, Guia (2010: 55-64).

[16] La întrebarea *Ce zici că faci unui cal cînd îi legi picioarele de dinainte ca să nu poată fugi cînd îi dai drumul la păscut?*, majoritatea subiecților răspunde cu labiala palatalizată în stadiu intermediar *împk'édicâ* (doi dintre subiecți palatalizează labiala în stadiu intermediar *pc̑*, cu africatizarea palatalei: *împc̑edicát* – sub. E, f, 76 de ani şi sub. F, b, 77 de ani, ambii fără şcoală), doar un subiect pronunță cu labiala *p* palatalizată în stadiu final (*îŋ'k'édicâ* – sub. C, b, 71 de ani, 8 clase) şi cinci subiecți nu alterează labiala (patru pronunță *împi̯edicát*

BDD-A1624 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:02:02 UTC)

ĉorápk', *pk'isu̯árį* – sub. E, f, 76 de ani, fără studii, *pĉiĉór*[17] - O, f, 70 de ani, 4 clase), cît şi palatalizarea în stadiu final, cu pierderea labialei (*k'isám* – sub. E[18], *k'ipéri̯*, *tok'ésc* - sub. S, f, 90 de ani, fără şcoală, *îŋ'k'édicâ* – sub. C, b, 71 de ani, 8 clase). Formele palatalizate alternează cu cele în care bilabiala surdă este nealterată (*copíl, cu̯opíi̯* - G, b, 12 ani, J, f, 60 de ani, fostă învăţătoare, P, f, 6 ani; *căpíţă*, *pi̯ĉo̯re* (*de porc*) - I, f, 1 de ani, 10 clase; *pipér* – A, f, 64 de ani, 8 clase). Menţionăm că la întrebarea *Cum numiţi cuiul acela lung şi gros ca degetul?* nici un subiect nu răspunde cu bilabiala alterată (*pirón*, *piru̯ánį* sau *piro̯n'e*).

În cazul bilabialei sonore *b*, formele palatalizate sînt mai rare decît cele cu labiala păstrată ca în limba literară: *g'inį* (E, f. 76 de ani), *zg'ără* (K, f, 79 de ani), dar şi *bívoliţă* (E, F), *zbi̯ără* (I, f, 41 de ani), *bínį* (T, b, 55 de ani). Pe lîngă termenul *corbáĉ* (întîlnit la 6 subiecţi ca răspuns la întrebarea *Cum îi zici la acela cu care mîi caii şi care este făcut din curea?*, întîlnim *biĉ* (I, J,) sau *zbiĉ* (C, D, H, L, O, T), dar şi forma cu labiala palatalizată în stadiu final *zg'iĉu̯* (tocmai la sub. O, fetiţă de 6 ani).

Pentru oclusiva nazală bilabială *m* întîlnim doar sporadic palatalizarea în stadiu intermediar (*mn'élu* – L, b, 86 de ani, *mn'írilį* – K, f, 79 de ani, *mn'iri̯ásâ* şi imediat se corectează *miri̯ásâ* – A, f, 64 de ani); în schimb, palatalizarea în stadiul final, cu dispariţia labialei (*n'érį* – E, f, 76 de ani, *n'ércuri̯a* – J, f, 60 de ani, *n'u̯ără*[19] - variantă utilizată de 4 subiecţi de vîrsta a treia, dar şi de fetiţa de 6 ani care locuieşte cu bunicii, *n'ălă* - E, M, N), cît şi formele cu labiala nealterată sînt mult mai numeroase.

Şi în cazul labiodentalelor *f* şi *v* predomină fonetismele literare. Formele cu labiodentala *f* palatalizată în stadiile *h'* (*h'é̯rbį* – S, f, 90 de ani, fără studii, *h'é̯ră* – D, f, 65 de ani, 4 clase) şi *ŝ* (*ŝérbį* – A, f, 64 de ani, 8 clase), sporadice, coexistă cu cele în care labiala este nealterată, mult mai

(G, b, 12 ani; I, f, 41 de ani, 10 clase; J, f, 60 de ani, fostă învăţătoare; P, f, 6 ani), în timp de subiectul L, b, 86 de ani, 4 clase pronunţă *împędicát*).

[17] Situaţiile în care se pronunţă cu labiala palatalizată în stadiu intermediar *pĉ*, cu păstrarea labialei şi africatizarea palatalei, sînt sporadice.

[18] Este vorba de acelaşi subiect la care predomină palatalizarea labialei în stadiu intermediar.

[19] La întrebarea *Cum îi ziceţi la oaia tînără (cu vîrsta de la un pînă la trei ani) care încă n-a fătat?*, formele cu labiala nealterată (*miu̯ără* - C, D, K, L, *mi̯elúţ* – G, *mi̯eluşél* – H, *mi̯elúţă sau mi̯ălă* - I) alternează cu cele în care labiala este palatalizată în stadiu final, cu pierderea labialei (*n'u̯ără* - F, J, O, P, T, *n'ălă* - E, M, N).

BDD-A1624 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:02:02 UTC)

numeroase: (*u̯operáți̯e di̯*) *fi̯árâ* (B), *cartófi̯* (C, E)[20], *fi̯erbe̯ám* (D), (*le pu̯i la*) *fi̯ert* (I). Uneori, în acelaşi enunț, avem *fi̯érbi̯* şi imediat *h'érbi̯*; de cele mai multe ori fonetismul *h'* intervine în cadrul corectărilor din partea subiecților vorbitori: *férbi̯ acoló* [K] *h'ér̦bi̯* - S; (*să*) *fi̯érbi̯* [K] (*să*) *h'érbi̯* – N, f, 39 de ani; *(îl) fi̯érb* şi în acelaşi enunț *h'ér̦bi̯* (*mámi̯*)- P, f, 6 ani. Formele în care labiodentala sonoră *v* se alterează în stadiul *g'* (*g'in□ ars* – E, *g'ér̦spe̯* [21]; *g'i̯te̯á* [22]), sporadice, coexistă cu cele în care labiala este nealterată, mult mai numeroase (*vi̯te̯á*, *vi̯tél*, *víşini̯*, *vin* [23]); uneori se pronunță în primă fază cu labiala nealterată, după care subiectul se corectează: sub. J, f., 60 de ani, spune *v̦i̯éspe̯* [K] *g'éspe̯*, sub. M, f, 17 ani, pronunță *vi̯tél, vi̯te̯á* [K] *d'i̯tél, d'i̯te̯á*[24]. În discuțiile libere, sub. E, f, 76 de ani, fără şcoală, foloseşte, în acelaşi enunț, atît forma cu labiala nealterată (*vi̯te̯á*), cît şi cea cu labiala palatalizată în stadiul *g'* (*g'i̯te̯á*).

h) literatura de specialitate discută şi în lucrări recente de existența rotacismului[25] în comuna Scărişoara şi în zonele învecinate; din păcate

[20] Doar doi subiecți răspund *cartófi̯* la întrebarea *Ce cresc în pământ, în cuiburi şi faci mâncare din ei?*, ceilalți răspunzînd *picóc*; chiar şi cei doi subiecți menționează, după forma literară, că înainte se spunea *picóc*.

[21] La întrebarea *Cum îi spui la insecta galbenă, care seamănă cu albina, dar nu face miere?*, subiecții mai în vîrstă şi fetița de 6 ani răspund *g'éspe*, uneori forma aceasta justificîndu-se prin corectarea de către subiectului vorbitor. Un singur subiect spirantizează pe *v*, după care se corectează pronunțînd labiodentala palatalizată în stadiul *g'*: *ẑéspe̯* [K] *g'éspe̯*, cu comentariul *acéi̯a împúgnă*.

[22] La întrebarea *Ce fată vaca. Dar dacă este de parte femeiască?* Majoritatea răspunde *vi̯tél, vi̯te̯á*. Doar subiectul J, f, 60 de ani răspunde *g'i̯tél, g'i̯te̯á*, iar fetița de 6 ani palatalizează bilabiala *v* doar în răspunsul pentru fătul masculin (viței*úşă sau̯ g'i̯tắl*); aceeaşi tendință se manifestă şi la subiecții E, f. 76 de ani, care răspunde *bou̯*, *vi̯te̯á* şi imediat se corectează doar pentru forma de masculin *g'i̯tél* şi sub. K, f, 79 de ani, care răspunde *bou̯ sau vi̯te̯á* [K] *g'i̯tél şi vi̯te̯á*, cu comentariul *nu pre̯a g'i̯te̯á*.

[23] Toți subiecții anchetați răspund cu labiala nealterată *(vişini̯, vin)* la întrebările *Cum se numesc acelea care seamănă cu cireşele, dar sînt ceva mai acrişoare?* şi *Ce se face din must după ce fierbe?*

[24] Labiodentala *v* se palatalizează, de fapt, în stadiul *g'*, intervenind confuzia palatalei cu dentala muiată, fenomen întîlnit frecvent în graiurile ardeleneşti.

[25] Trecerea lui *n* intervocalic la *r*, în cuvinte vechi latine. Vezi N. Mocanu, *Asupra rotacismului dacoromân. Situația actuală în Țara Moților (comunele Scărişoara, Gîrda şi Arieşeni, județul Alba)*, în CL, XVII (1972), nr. 1, p. 81-97; Vasile Frățilă, *Probleme de dialectologie română*, Editura Astra, Blaj, 2010, p. 121.

BDD-A1624 © 2013 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:02:02 UTC)

fenomenul este sporadic în Gîrda de Sus, la fel cum am observat şi în înregistrările efectuate în comuna Scărişoara. La întrebarea *Cum îi ziceţi la o viţea de 2-3 ani?*, doar subiectul E (f, 76 de ani, fără şcoală, din cătunul Iarba Rea, cc. 30 de case) oferă dooar varianta *juríŋcă*, ceilalţi subiecţi preferînd *juníŋcă*, *ûníŋcă* ori *ĝuníŋcă*. În discuţiile libere, alţi trei subiecţi pronunţă *i̯írimă* sau *i̯írmă* (cu sincoparea vocalei *i* dintre lichidă şi oclusivă) oferind şi unele comnetarii privitoare la acest fenomen: *şi̯ acúma mai̯ zic cîţva i̯írimă*, *mai̯ mult i̯írmă, pentru i̯ínima cáruluı̯* (sub. N, f, 39 de ani, 10 clase, cătunul Hănăşeşti, cc. 20 de case); *să mai̯ spún'e i̯írimă, şi̯ i̯eu̯ mai̯ spún cîťodátă* (sub. O, f, 70 de ani, 4 clase, cătunul Hănăşeşti); *i̯írmă, cu ásta m-am născút, din bătrîni̯, din buníc; şi̯ máma spún'e „mă du̯áre i̯írma", i̯írimă nu; la u̯ámeni̯ şi la cărúţă; mulţi̯ ştiu̯ aşa, dar nu se mai̯ traṇsmíťe;* (sub. R, b, 63 de ani, 4 clase, cătunul Gheţari, cc. 20 de case). Prin urmare, fenomenul există sporadic mai mult la stadiul de aducere aminte, delimitînd diferenţele lingvistice dintre generaţii: *mulţi̯ ştiu̯ aşa, dar nu se mai̯ traṇsmíťe*.

i) o serie de modificări fonetice completează tabloul limbii vorbite din comuna Gîrda de Sus: **proteza consonantică** (proteza consonei laringale *h* în *harmasáriı̯*[26]- semnalăm, de asemenea, şi folosirea lui *i* final redus, afonizat, asilabic, postconsonantic la singular; proteza constrictivei dentale *z* în *zbíĉ* (C, D, H, L, T) *zbíĉu̯* (sub. O, f, 70 de ani), *zg'iĉu̯* (sub. P, f, 6 ani) pntru *biĉ*; **metateza** în *kribíťę* (sub. T, b, 55 de ani şi sub. P, f, 6 ani), (ne) *hodiním* (sub. A, f, 64 de ani); **propagarea** în *vîrstră* (sub. C., b., 71 de ani), **sincoparea** vocalei *o* în *acló* (B, b, 69 de ani), *îŋcló* (E, f, 76 de ani); **asimilaţia regresivă** în *colóriļi*, *preĉepút* (K, f, 79 de ani), *îŋcúṇjur* (E, f, 76 de ani).

II. Fapte de natură lexicală

Vom selecta cîteva elemente lexicale specifice zonei de nord-vest a Munţilor Apuseni, semnalate şi în înregistrările noastre efectuate în comuna Gîrda de Sus.

Cuvinte de origine maghiară: ***batăr*** (din magh. *bátor*, pentru *măcar, cel puţin*), ***ĉont*** (din magh. *csont*, pentru *os*), ***copîrşéu̯*** (din magh. *koporsó*, pentru *sicriu*), ***goz*** (din magh. *gaz*, pentru *nutreţ pentru vite*), ***k'indéi̯e*** (din magh. *kenkdö*, pentru *ştergare, năframă*), ***láşcă*** (din magh. *laska*, pentru

[26] La întrebarea *Cum îi zici la acela la care duci iapa ca să aibă mînz?*, majoritatea subiecţilor a răspuns *harmasári*, doar trei subiecţi (O, P, T) răspund fără proteza laringale *h*.

BDD-A1624 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:02:02 UTC)

tăiței), ***lectár*** (din magh. *lekvár*, pentru *gem de prune*)[27], ***tolcér*** (din magh. *tölcsér*, pentru *pîlnie*).

O serie de elemente lexicale de influență slavă au fost consemnate în înregistrările de față: ***blid*** (din sl. *bliudu*, pentru vas de lut pentru mîncat), ***cláie*** (din bg., scr. *kladnja*, pentru *căpiță*), ***clísă*** (din bg. *klisa*, pentru *slănină*), ***cucurúz*** (din bg. *kukuruz*, pentru porumb), ***trástiie*** (sl. v. *strastĭ* 'patimi', pentru *denii*)[28], ***vădră***[29] (din sl. *vědro*, pentru *găleată*).

Cîteva elemente de origine germană au fost semnalate în înregistrările de față, dintre care anmintim: ***ştofă*** (din germ. *Stófe* – se preia pronunțarea din germană), ***a (se) puțuluí*** (din germ. *putzen* 'a curăța', pentru *a se aranja, dichisi, ferchezui*).

Elemente latine păstrate în vorbirea celor din Gîrda de Sus: ***ai*** (din lat. *alllium*, pentru *usturoi* – de unde şi ***aitúri*** pentru *răcituri*), ***curcubătă*** (din lat. *cucurbita*, pentru *dovleac*), ***curík'*** (din lat. *coliculum*, pentru *varză*), ***fur*** (din lat. *fur, furis*, pentru *hoț*), ***păcurári*** (din lat. *pecorarius*, pentru *cioban*)[30].

Semnalăm cîteva elemente lexicale specifice zonei: ***pruŋc*** (pentru *copil*), ***g'uábă de brînză*** (pentru *putină*), ***g'in ars*** (pentru *țuică*), ***cláie*** (pentru *căpiță*), respectiv ***claditúră*** (pentru *stog*), ***buádi, bózi,*** *grămézi di fin mai mic decît capíța* (C), ***rúdi***, *bețe subțíri cu care se cără bózili, pentru a face cláie* (M), ***a vîlvîi*** *(claia)* (pentru *a aranja* - M), ***gujbă***, *se pun'e diasúpra la capíță pentru ca sâ n-o iéii vîntu* (C), ***cotră, cócînă*** (pentru *cotețul găinilor*), ***lébeniță*** (pentru *pepene verde*), ***picóc*** (pentru *cartofi*), (*farínă de*) ***malái***,

[27] La întrebarea *Ce faceți toamna din prune cînd le fierbeți mult pe foc şi le dați iarna copiiilor să le mănînce*?, pe lîngă *sîlvoíță* ori *dulcáță d'e prún'e*, preferate ca prime forme de majoritatea subiecților, trei dintre ei preferă ca a doua formă *lectári (lictári)*, cu *i* final, redus, afonizat la forma de singular (sub. D, E şi T); doar subiectul K, f, 79 de ani, 8 clase, răspunde *jem*, fricativizînd pe *g*.

[28] Cuvîntul este înregistrat cu sensul originar, de patimi, suferințe. Vasile Arvinte, în *Glosar regional*, Bucureşti, 1961, editat împreună cu D. Ursu şi M. Bordeianu, explică această formă prin contaminarea cu substantivul *traistă*.

[29] La întrebarea *Cum îi spui vasului de tablă cu care scoți apa din fîntînă?*, doi dintre subiecți răspund ca prima formă *vădră* (E, f. 76 de ani şi F, b, 77 de ani), cu mențiunea *tăți zîc amú galiátâ*, în timp ce subiecții J (f, 60 de ani), M (f, 17 ani) şi T (b, 55 de ani) pe lîngă *găliátâ*, folosesc ca a doua formă *vídiri*.

[30] Deşi, marea majoritate a subiecților susține că *păcurár* este cel care păzeşte vitele (*pacurári îi êla ce-i slúgă la vaî* – sub. C, f, 64 de ani; *pacuráru-i la vaî* – sub. K, f, 79 de ani).

BDD-A1624 © 2013 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:02:02 UTC)

scarîmbe şi ***aţîţéli̯*** (pentru *surcele*), ***focarîţe***, ***k'ibrîţi̯*** (pentru *chibrituri*), ***ştraf*** (pentru *căruţă cu roţi de cauciuc*), ***u̯uŋ'k'u̯a̯ie*** (pentru *soţia unchiului*), ***matuşói̯*** (pentru *soţul mătuşei*), ***zbîc, corbâc̑*** (pentru *bîc̑*), ***sîlvoîţă*** (pentru *gem de prune*), ***ĉufálă*** (pentru *poreclă*), ***grǫsă*** sau ***feméi̯e cu greutáte***[31], ***k'iţarắi̯*** - sub. A (pentru *colindători*), de unde şi *să duc cu k'iţarátu* (sub. K), ***paretáră***, *le pun'ám pe paréţi̯* (sub. A), ***k'ipárcă*** (pentru *ardei*) (E), ***ţipám*** *(lémnu jos)* pentru *a tăia* (C), ***poradéi̯ĉ*** sau ***porodîc̑*** (pentru *pătlăgele necoapte* – E, I, J), ***cataríc̑*** (pentru *răcituri* – E, deşi majoritatea celorlalţi subiecţi preferă *aitúri̯*), ***dóşcă, du̯áşcă*** (pentru *scîndură, scînduri* - K), ***(te) u̯orîndéşţi̯*** (pentru *te speli* - N), ***pon'él'i̯*** (pentru *covoare* - O).

Menţionăm formele lexicale mai apropiate de etimom ***dirépt*** (sub. E, f., 76 de ani, ără studii), (*o)* ***vorovít***, în variaţie liberă cu (*o*) *vorbít* (sub. R, b., 63 de ani, 4 clase şi S, f, 90 de ani, fără studii).

În general, acelaşi subiect vorbitor cunoaşte şi foloseşte fonetisme regionale şi fonetisme literare în funcţie de interlocutor şi de situaţia de comunicare. În multe cazuri, vorbitorii **se corectează**, fie pentru a masca aspectele regionale (pornind de la arhaisme locale: *mn'iri̯ásâ* [K] *miri̯ásâ* – sub. A; *focariţe* [K] *k'ibrîţi̯* – sub. A, *ţîntirím* [K] *ĉimitír* –sub. T), fie pentru a le pune în evidenţă (pornind de la sinonime literare: *bic̑* [K] *corbu̯ác̑* – J; *pîlni̯i̯e* [K] *tolcér* – sub. A; *să fi̯érbe* [K] *să h'érbe* – sub. N; *copílă* [K] *cu̯opk'ílă* – sub. J; *vi̯éspę* [K] *g'éspę* - sub. J). Uneori, subiectul vorbitor nu revine asupra unei forme lexicale regionale, ci corectează doar deschiderea sau închiderea unei vocale (*curék'*[K] *curík'* – sub. J, f, 60 de ani, fostă învăţătoare) sau o formă de palatalizare a labialei cu alta (*ẑéspę* [K] *g'éspę* - sub. H)

O serie de situaţii demonstrează că subiecţii vorbitori au **conştiinţa deosebirilor de grai dintre generaţii**, în vorbirea lor apărînd fenomene care denotă coexistenţa a două sisteme lingvistice diferite: cel al bătrânilor şi cel al tinerilor (*k'ibrîţi̯, bunícu spune focarîţe* – sub. P, f, 6 ani; *fetíţă*, *bătrîni mai spun cu̯opk'íl, k'ar táta cîn□ i̯e nervós pe míne* – sub. G, b, 12 ani; *porodîc̑*,

[31] La întrebarea *O femeie care aşteaptă să aibă un copil cum zici că este?* majoritatea subiecţilor anchetaţi răspunde *gravídă*, unii subiecţi prezentînd ca a doua variantă forma *gru̯ásă*, *grǫsă*, sau precizînd că aceasta din urmă nu se mai spune: *să spuni̯a cîn□ i̯erám i̯eu̯ copíl* (sub. L, b, 86 de ani); *mai spun cari-s mai batrîni̯ şi nu ştiu̯* (sub. O, f, 70 de ani, 4 clase). Subiecţii J, f, 60 de ani şi N, f, 39 de ani răspund *feméi̯e cu greutáte*.

BDD-A1624 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:02:02 UTC)

maị spun cîțva bătrînị - sub. I, f, 41 de ani). Cea mai mare parte a subiecților face referire la forme arhaice, dispărute astăzi sau păstrate doar în memoria vorbitorilor. Uneori primim răspunsuri care conțin fonetisme literare, cu **precizarea** că fonetismele arhaice sunt pronunțate doar de cei fără studii şi de bătrîni, sau că astfel se pronunța acum cîteva decenii: *focarí̯e, k'ibrítį le zîce acúma* – sub. T, b, 55 de ani; *vădră, tăț zîc amú găḷiátâ* – E, f, 76 de ani.

Întîlnim multe **comentarii justificative sau explicative sau trimiteri spre alte zone lingvistice** pe marginea unor termeni, mai ales după răspunsurile oferite întrebărilor indirecte: *gújbă, ca să nu plóu̯ă, să nu se báje apa, să nu putr̯éádă* (E); *bucáťe se spún'e la grîu̯ şị la cucurúz* (I); *focarí̯e maị greşésc cîț̯odátâ* (O); *groșă maị spun cari-s maị batrînị şị nu ştiu̯* (O); *acčéntu di vorbire difer̯éáză dacă ťe duč în judéț̯ă Bihór* (B); *pičóč, în alte lócurị crómpe* (J).

Atît răspunsurile la întrebările indirecte cît şi rostirile din discuțiile libere depind de relația dintre anchetator şi subiectul vorbitor, de adaptarea în funcție de contextul situațional. Într-un fel pronunță cînd răspunde întrebărilor indirecte (această metodă de culegere a materialului lingvistic îi poate crea uşoare stări emotive) şi mult mai aproape de graiul local va vorbi în discuțiile libere sau în conversațiile cu unii membrii ai familiei.

Înregistrările actuale efectuate în comuna Gîrda de Sus ne oferă date care, comparativ cu cele oferite de lucrările anterioare consacrate acestei zone, ne arată pierderea unor fenomene fonetice şi lexicale considerate specifice zonei, dar şi păstrarea unor elemente specifice fie în vorbirea subiecților anchetați, fie păstrate măcar în memoria acestora.

Bibliografie

Caragiu-Marioțeanu, Matilda, Giosu, Ştefan, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Todoran, Romulus, *Dialectologie română*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1977.

Dumitrăcel, Stelian, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978.

Dumistrăcel, Stelian, Hreapcă, Doina, Bîrleanu, Ion-Horia, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Editura Academiei Române, 1997.

Frățilă, Vasile, *Probleme de dialectologie română*, Editura Astra, Blaj, 2010.

Gheție, Ion, *Introducere în dialectologia istorică românească*, Editura Academiei Române Bucureşti, 1994.

Graur, Alexandru, *Cu privire la **ă** > **a** în româneşte*, în SCL, IX, nr. 2, 1958, p. 263-264.

Guia, Sorin, 2010, *L' état actuel de la palatalisation des labiales dans le sous-dialecte moldave (étude basée sur les donées figurant dans le NALR. Moldavie et Bucovine)*, în „Langue et litttérature. Repères identitaires en contexte européen" (Lucrările celei de-a VIII-

BDD-A1624 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:02:02 UTC)

a Conferințe Internaționale a Facultății de Litere, Piteşti, 4-6 iunie 2010), nr. 6/2010, Editura Universității din Piteşti, 2010, p. 55-64.
Iordan, Iorgu, *Un fenomen fonetic românesc dialectal:* ***ă*** *neaccentuat* > ***a***, în „Revista filologică", 1, 1927, p. 117-154.
Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iaşi, 1980.
Mocanu, N., *Asupra rotacismului dacoromân. Situația actuală în Țara Moților (comunele Scărişoara, Gîrda şi Arieşeni, județul Alba)*, în CL, XVII (1972), nr. 1, p. 81-97.
Petrovici, Emil, *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, în „Transilvania", 73, nr. 2-3, 1942, p. 149-156.
Puşcariu, Sextil, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, Bucureşti, 1959 .
Rusu, Valeriu, *Introducere în studiul graiurilor româneşti*, Editura ştiințifică şi enciclopedică, București, 1977.
Todoran, Romulus, *Despre un fenomen fonetic românesc dialectal:* ***ă*** *neaccentuat* > ***a***, în SCL, V, 1954, p. 63-84.

BDD-A1624 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 02:02:02 UTC)